

Praktično, mi najbolje, a često i jedino znamo beogradsku literaturu.

SVETA LUKIĆ: Savremena jugoslovenska literatura (1945-1965)

Savremena jugoslovenska književnost prilično je bogata; što je još važnije, ona je raznovrsna, razudena.

Isto Naveliko reklamirana, pretenciozno nazvana, *Savremena jugoslovenska literatura (1945-1965)* Svete Lukića (Prosveta, 1968) u bogatom pluralu mnogobrojnih naših književnosti insistira poglavito na singularu, tako često slepa za razlike i specifičnosti naših književnih centara, i tako u isti mah naklonjena etiketiranju jednostavnom i u osnovi jednolikom. *Lepezasta razudena naša literatura je nesumnjiva*, veli Lukić, i umesto argumenata i analiza koje bi ojačale i inspirisale potvrđile tu *lepezastu razudena*, on nam, na raznim stranicama svoje knjige, pruža mnogobrojne a u banalnim ponavljanjima ogrezle etikete. Čini se da je za porazni neuspeh ove knjige u prvom redu kriv usiljen i, u današnjim našim uslovima, krajnje izveštačen i neodrživ pristup složenoj i vibrantnoj materiji literatura svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Ne može niko imati ništa protiv onog koji *najbolje, a često i jedino zna beogradsku literaturu*, ali je samo u našim prilikama moguće da takav čitalac suvereno i u jednom dahu, očevidno bez pažljivijih, konkretnih čitanja i izučavanja čitavih literatura, valorizuje i interpretira galaksiju jugoslovenskih književnosti.

Polemišući sa mišljenjima koja insistiraju na raznovrsnosti i specifičnosti tih literatura, kao sa rezultatima nekih diskusija o smislu i karakteru jugoslovenskih književnih kretanja, Lukić odlučno, takoreći bez pogrivača tvrdi i sledeće: *Ekstremno se podvlači ono što je nesumnjivo: jednakost i samostalnost jugoslovenskih nacija*. Kada onda sa tom nesumnjivom činjenicom kao zastavom i kao decidiranom oznakom opšteg stanja krene u svoja ovlaštena i mahom iz druge ruke činjena ispitivanja i repliciranja, Lukić, dakako, uglavnom nema problema sa mnogobrojnim krupnim događajima u našim književnim centrima, i najčešće izražava svoje čuđenje što je sve tako složeno i inkohrentno u ovoj našoj u biti homogenoj književnoj republici. Mislim da je nedopustivo da autor koji želi da ga čitaoci ozbiljno shvate napiše i sledeće: *Slovinci, gotovo do apsurdna ističu specifičnost svoga posleratnog razvoja, ne dopuštajući nikakvo uvođenje u opštije okvire*. Tvrdnja je očevidno netačna, sročena na način kafanskih replika, neobaveznih i neozbiljnih. I, na žalost, nije jedina, nego jedna od mnogobrojnih kojima je Sveta Lukić, ne analizirajući podrobnije gotovo ni jedan ozbiljniji književni problem naših posleratnih književnosti, preudicirajući napamet mnoge procese i ostajući najčešće na nivou opštih mesta nevestijih seminar-skih radova, prošarao naše književno nebo, komotan i reklo bi se familijaran u odnosu sa književnim imenima, epohama, pojavama. Veoma je dobro što Lukić, negde na kraju knjige, zaključuje kako i dalje *podrazumeva jugoslovensku perspektivu literature jugoslovenskih naroda, bar u ovakvoj raspravi koja tretira opšta pitanja*. Međutim, nikako nije dobro, ponajpre po renome njegove literature, što u prethodnim poglavljima dominiraju opšta, usmena, kafanska mesta našeg klupskog i pomalo noćnog života. Jer niti nereseno pitanje statusa naših nacionalnih literatura sterilizuje kod nas rad na mnogim poljima, niti je tačna tvrdnja kako *ne postoji suštinska razlika između Beograda i drugih republičkih centara*, u smislu strukture književnog života. Uvažavanje osobene prirode svakog našeg književnog centra prvi je uslov čistog i pravednog razgovora o dometima i klimi našeg posleratnog književnog života. Lukić to previde vrlo grubo i, na žalost, vrlo često. Pišući ovu svoju *Savremenu jugoslovensku literaturu*, on u nekoliko navrata napominje kako bi njegova knjiga izgledala drukčije, a u svakom slučaju da bi je bilo lakše pisati i komponovati kada bi pre nje postojali sintetični zahvati. Ne-

dostaju sintetični zahvati, ali i ono što se smatra prilozima istoriji književnosti, veli on na samom početku rasprave. Izgleda da je po sredi zabuna. Zar Sveta Lukić zaista nije čitao *Slovensku književnost 1945-1965* (prva knjiga, autori Boris Paternu, Helga Glušić-Krisper in Matjaž Kmecl, Slovenska matica, 1967), zatim *Pregled novije hrvatske književnosti* Miroslava Šicela (Matica hrvatska, 1966), *Hrvatsku suvremenu književnost* Miroslava Vaupotića (PEN klub, Zagreb, 1966)? To nisu jedini, ali svakako veoma značajni sintetični zahvati bez kojih se ne može ni zamisliti studiozan, ozbiljan pristup, i koje

vog tvrdnja: *Ako pogledamo teme naših novih prozih pisaca, naći ćemo na prilično širok dijapazon?* A koliko, i koga, opet obavezuje sledeći stav: *U poslednje vreme, znatno modernizovana, realistička proza ponovo beleži vredne rezultate i u pogledu kvantiteta i u pogledu kvaliteta?* Tako su se, nekad, u vreme početaka našeg posleratnog perioda, pisali referatski pasaži godišnjih izveštaja u našim staleškim književničkim društvima, upravo oni na koje se, u više navrata, uostalom s punim pravom, okomila ova Lukićeva knjiga. Ali tako se više ne piše ni u boljim pismenim zadacima gimnazijalaca. Ogrješena o tačnost tvrdnja. Pišući, na primer, o Pavlu Ugrinovu Lukić kratko i, reklo bi se, jasno, a međutim metačno tvrdi, u pokušajnom zahvatu, kako *Kopno i Ishodište i roman Odlazak u zoru bili su prožeti nekom kafkijanskom atmosferom*. Takođe, odveć negledući, previčajajući između ostalog i primere Tina Ujevića i Draga Ivaniševića, Lukić tvrdi kako nadrealizam u Zagrebu susrećemo samo posle rata. On doslovno veli: *Novim proznim delima ističu se Andrej Hing, Primož Kozak i Dominik Smole (drame)*. Koliko nam je poznato *Antigona*, slavna *Antigona* Dominika Smolea pisana je u stihu, i može se i na srpskohrvatskom čitati u prevodu Roksande Njeguš. Tomislav Ladan nikada nije napisao knjigu *Razmišljanja*, kako se to tvrdi u ovoj knjizi, već su to *Premišljanja*. Boško Petrović, autor knjiga *Zemlja i more*, *Ruj*, *Labano promiču oblaci* nije i autor *Ljubavnih soneta*, kako se to tvrdi u beleškama na kraju knjige, ali je napisao *Dnevnik nemačkog vojnika* koji se međutim ne zove *Dnevnik jednog vojnika* i koji nije roman, unatoč mišljenju Svete Lukića u *Bibliografskim beleškama*. Prva knjiga Borislava Radovića ima naslov *Poetičnosti*, a ne *Poetičnost*, kako to takođe hoće autor *Beležaka*, a Miroslav Egerić je rođen 1934. a ne 1937. kako to blagonaklono tvrde iste *Beleške*. Antologija poezije na albanskom nosi ime *Pesme gorke i ponosne*, a ne *Pesme gorske i ponosne*, kako će možda površni čitalac poverovati isto tako površnom spisku objavljenih knjiga u ovom našem posleratnom periodu. A *Sabrana dela (I-VIII)* Veljka Petrovića nisu ni do danas objavljena u celi, a to onda dakako nisu bila ni 1967. godine, iako to hoće jedna od *Beležaka*. Govoreći o pojavi okretanja „malim stvarima” u srpskoj posleratnoj lirici, Lukić kaže i sledeće: *Manifest tog „povratka” je pesma Riste Tošovića pod istim naslovom, o kojoj govori i koju citira Palavestra u članku „Vreme romana” (v. zbornik Savremena poezija, str. 255-256)*. Kada radoznali čitalac potraži navedeni esej Predraga Palavestre iznenadiće se da se on ne zove, kao knjiga Miloša I. Bandića, *Vreme romana*, nego *Roman poezije*. Ne može se i ne sme reći kako je Borislav Mihajlović bio na čelu onih koji su rđavo, ili kako Lukić kaže *veoma rđavo* dočekali pojavu Miodraga Bulatovića. To pogotovo ne može da kaže onaj koji je imao pred sobom tekstove Velibora Gligorića i Borislava Mihajlovića o prvoj Bulatovićevoj knjizi *Đavoli dolaze*. Nedopustivo je tvrđenje kako je *Pesma* Oskara Daviča *prvi naš novatorski roman*, i kako su se tek tom romanu pridružili ostali poduhvatni novatorstva u ostalim vanbeogradskim centrima, kada se, na primer, zna sasvim inokosan primer romana *Djeca božja* Petra Šegedina, objavljenog 1946, dakle šest godina pre *Pesme*.

U jednom trenutku svoje knjige Lukić osuđuje *komotno privatističko ponašanje jednog dela naše kritike*. Kada, međutim, u istoj knjizi izričito tvrdi kako on *lično najmladima smatra listu od sedamnaest imena iz mnogih naših centara koja se, vrlo karakteristično za krajnje neprecizan način svog izlaganja, završava sa dva itd.* i kada za tu grupaciju kaže kako *mora da prođe vreme da bi čovek o njoj mogao odgovorno da raspravlja*, onda još i može da se poveruje njegovoj ličnoj i krajnje neobaveznoj isповesti. Ali kada takođe gotovo ništa sem niza imena ne navodi u ostalim mnogobrojnim povodima, pa bez sumnje i u povodu starijih generacija jugoslovenskih pisaca, onda se u prvom redu za pisanje i interpretiranje Sve-

draško ređep

sveta lukić, jugoslovenska književnost, itd.

su umnogome obavile pionirski posao upravo u metodološkom pogledu.

Opšta i samo opšta mesta, na svim stranama i u svakoj prilici, to je izgleda neprekidna navika monotone i umrtvljene sintakse ove knjige. Daleko iza nje stoji pitoreskna, iznenadujuća, bogata fraza *Razloga*. Onde su rečenice otkrivale, podrazumevale, ponirale u smisao; ovdje su ogoljene, tako često ništa i nikome ne kazuju, prazne i sumorne u svojoj neutaženoj naklonosti ka etiketiranju, ka zaključivanju. Šta može na primer da kazuju golotinja i nemoć ovak-

te Lukića mora reći da osudu zbog svog komotnog privatističkog ponašanja zaslužuje nedolžno i vansporno. Za jedan ovakav pregled tokova i stanja u posleratnim jugoslovenskim književnostima nije potrebno navoditi kako je Edvard Kocbek bivši savezni ministar za kulturu, i kako neke pesme iz Popine Kore, a pre svega njegovog knjiga sa osam nogu, znao je, tako reći, ceo Beograd. Treba videti kako je funkcija Kocbekove literature vrednovana u navedenoj istoriji posleratne slovenačke književnosti, i treba videti kako je duhovita i živa slika koju je o avangardnoj pojavi Vaska Pope i Miodraga Pavlovića saopštio Borislav Mihajlović, u poznatoj paraleli, pa se postideti, u ime autora Svete Lukića i zbog njegovog krajnje improvizovanog, nedoživljenog pohoda. Toliko ovlašnih ocena, toliko kategoričnih zaključaka, toliko površnosti, toliko ocenjivanja na sluh, izdaleka, jedva da se uopšte videlo u posleratnoj našoj kritici. Slažem se sa Lukićem da u principu je teško pisati o živim ljudima i pojavama koje su u toku, ali nemam dojam da je za ovako olak, proizvoljan i u biti neodgovoran način pisanja bio potreban izuzetan napor. Ako ga je i bilo, on je u prvom redu investiran u nepravom pravcu, u pravcu preuranjenih, odveć simplifikovanih i prema situacijama beogradske literature odveć podređenih zaključivanja. Većito se u njegovom tekstu Beogradu kao književnom centru pridružuju svi drugi, u horu, kao neminovna rezonansa i kao neopozivi odjek: U poeziji su na čelu beogradske „moderne“ Dušan Matić, Vasko Popa i Miodrag Pavlović; njima se u drugim centrima pridružuju pesnici Ciril Zlobec, Zvonimir Golob, Mak Dizdar, Mateja Matevski, Gane Todorovski, itd. U tom periodu velik uticaj ima esejistika Dušana Matića i Marka Ristića. Pokatkad izgleda, kako i sam Lukić kaže, da je mnogo šta u ovom pregledu dopunjeno podacima o prozi i književnosti drugih jugoslovenskih naroda, a da je u biti pred očima autora bila pregršt imena beogradskih pisaca, koju je on preturao rukama, navodio često i prečesto, s nepotrebnim ponavljanjima ili pak varijacijama. Ne smatram umesnim u ovakvom pregledu saopštavati recenzije na rukopise pristigle u Prosvetu, pogotovo ne na jedan (iz pera Aleksandra Ristovića) koji tako reći više ne postoji. A ne smatram niti da je hrabro, niti da je bilo kome korisno ovakvo proizvoljno tvđenje: Čini se da je zasad nesumnjivo Andrićev i Krležino prisustvo u celoj zemlji. Ali i tu ima odstupanja. Recimo, Krleža je u Sloveniji samo pre rata realno, višedimenzionalno delovao među publikom i kulturnom elitom. Andrić se, tako reći, čita kao svaki strani pisac, kao Tolstoj ili Moravija. (Nije jasno da li baš kao Tolstoj, ili kao Moravija.) Sa mnoštvom nepotrebnih podataka oko literature, između ostalog i sa spominjanjem obaveznog, famoznog šamara Raki Draincu, Lukić se — na žalost — izveštio da piše neprecizno, tobože uvek pomišljajući na krupne generalizacije i na kategorije opštije i univerzalnije. Međutim, on se zaboravlja, i on mnogo šta zaboravlja. Ne može se reći da su Ristićevi mrtvi pesnici i Crnjanski, i Rastko, ali i Tin, i Simić, niti se opet u ciglo jednoj rečenici može sav dinamizam toliko raznorodnih kretanja u nekolikim centrima iskazati ovako: U Beogradu je to grupa oko „Vidika“; u Zagrebu bivši „krugaši“ (saradnici časopisa „Krugovi“); u Makedoniji je ista generacija vezana za časopis „Razgledi“; u Bosni su to usamljeni „ratnici“ Slavko Leovac, Husein Tahmišić i Vuk Krnjević; slovenački deo ove generacije prešao je složen put od časopisa „Beseda“ do „Perspektiva“; mladi Crnogorci kratkotrajno su se okupili u časopisu „Susreti“; a vojnopolitanske Madare prihvata njihovo već tradicionalno književno glasilo, časopis „Hid“. Sve u svemu, sve teče glatko, bez lomova, u tom opštem vezivanju i prihvatanju, i još više u toj opštoj proizvoljnosti Svete Lukića koja nikome nije potrebna i nikome ništa novo nema da kazuje.

Nije slučajno, već logično što su često u ovoj knjizi upotrebljavane reči dosta i prilično. Komotno neodređenosti Lukićevih razmatranja to i te kako odgovara i on se iz

tih reči zaklanja kao iza svog najintimnijeg paravana: Treba pomenuti i novo delo Jare Ribnikar. Ona je prilično plodan prozni pisac. Žalostno je, međutim, da Sveta Lukić, uprkos tvrđenju da nas formula „beogradski“ upravo spasava šovinizma, svakog uskog nacionalizma, da ona ne uvodi nikakvo centrumaštvo, niti računa na eventualne privilegije koje daje centar zemlje, grubo i nedovoljno previda literature Italijana, Slovaka, Turaka, i Rusina u Jugoslaviji, a Rumune, u samom tekstu rasprave, spominje samo jednom rečju, i to u nabranjanju. Bez poznavanja celokupnog mnoštva književnosti Jugoslavije, ne bi bilo uputno proglašavati olako i na prvoy transmisijski najavangardnijeg ili pak najhermetičnijeg jugoslovenskog prozais-tu. Jer, odista, kom može da Sveti Lukić garantuje da je na tom pijedestalu jedini Radomir Konstantinović a ne još nekoliko imena? Verovatno će pozvaniji od mene reći šta je i kako je o albanskoj i mađarskoj književnosti napisao u ovoj raspravi. Želim da zabeležim da je, prema mojim znanjima, sve što je u knjizi o tim literaturama napisano (dabogme, sa izuzetkom citata iz teksto-va Hasana Mekulija i Jožefa Varge) nedopustivo uopšteno i neodgovorno, na razini opštih mesta i prigodnih komentara o generacijama i istaknutim autorima.

Mogao bi se navoditi, u gustom slogu, niz omaški i nedoslednih, pa svakako i neodgovornih tvđenja, iskazanih čak i bez pokušaja argumentisanja, iz kategorije privatnih opaski. Čak i onde gde je najjači, najostvareniji, Sveta Lukić ne može a da ne generališu i predimenzionira problem. Na temu prugaške poezije, recimo, on govori o generaciji autora koji su, svi od reda, oduševljeni novom stvarnošću, polutalentovani, neuki, ostajući daleko iza poznatih ironičnih slika naših prvih priradaba u knjizi Bore Cosića Priče o zanatima. Improvizujući neumorno, od stranice do stranice, Lukić se u ovoj knjizi pokazuje umornim, beležeći katkad jedino ovo i ovoliko: U svim republičkim centrima počinje da izlazi niz časopisa, nastojeći da datira prve godine posleratnog vremena. Nekadašnji pamfletista, borac za nekonvencionalno, piše odevu jednu umrtvljenu, konvencionalnu rečenicu koje bi se i te kako stideo mnogi od „konzervativnih“ pisaca koje neumorno, kao mavijen prebraja i u svom mikseru meša ovaj autor. Nije nikako jasno šta, u svojim razmatranjima o provinciji, Sveta Lukić podrazumeva pod terminom samarićanski, kada ga tako olako pripisuje kruševačkoj Bagdali, koja je međutim u prvom redu samarićanska prema našoj celokupnoj, a tek onda prema svojoj sopstvenoj, provincijskoj javnosti, kada objavljuje, godinama, male knjige poezije. A nije ni jasno kako je to, zbogaga, uočljiva tendencija da se digne rang nekim interesantnim, značajnim, ali ne toliko aktuelnim književnim ličnostima, pogotovo kad je ilustrovana aktuelnom, važnom ličnošću Stanislava Šimića.

Sve se mehanički, grubo izmešalo na ovim stranicama koje bi, po svaku cenu, da svedoče o burnim našim posleratnim književnim danima, a u prvom redu, evo, svedoče o jednoj improvizaciji koja u najvećoj mogućoj meri obiluje i poluinformacijama a bogme i dezinformacijama. Opsednut nekolikim postulatima, između ostalog o socijalističkom estetizmu i o bezmalo kolektivnom bekvstvu iz stvarnosti, Lukić je neprekidno nastojao da u svemu oko sebe i u literaturi protelkih dvadesetak godina vidi šumu, često me poznavajući osnovne elemente te velike šumske strukture koju pokušava da ispita i vrednuje. Optužujući čitavu našu posleratnu produkciju za osrednjost, on u ovoj knjizi u prvom redu pokazuje osrednjost i uzaludnost napora da se, bez instrumenata analize, bez prethodnih izučavanja uđe u bitne probleme i osnovne tokove naših književnosti. Ignorišući mnogobrojne pojave i datume književnih centara koji nisu Beograd u posleratnom periodu, nedopustivo se vrteći u krugu svog ne osobito mnogoljudnog kruga pisaca koje je komparirao sa svim i svakim, Lukić je o književnom životu posleratnih dvadeset godina pružio statičnu, umrtvljenu i proizvoljnu sliku. Nekadašnji gnev-

ni pamfletista, kao vlastiti bumerang, doživeo je da jednu ovakvu knjigu ostvari u prizemnom stilu, bez daha i zamaha, ovlažno i površno, u liniji osrednjih znanja i poluznanja. Bez temperature, bez vertikale koja bi se pred čitaocem javila kao osobena projekcija tih burnih naših polemika i dilema, plenuma i rasprava, ta knjiga čak i prisustvo stvarnosti u našoj prozi, na primer, usko i odveć bukvalno tretira pre svega kao pitanje savremene teme.

Pišući u svojoj prvoj, sjajnoj knjizi Razlozi o Beogradu kao amaterskoj varoši, Lukić je femninu amaterski unekoliko dao značenje neostvarenosti i tragike. Može se slobodno reći da se u ovoj knjizi ispoljio upravo taj amaterski, dilemantski duh samog Svete Lukića koji nespremno sudi, proizvoljno zaključuje, nimalo ne poštujući rečenice Vilijama Džemsa koje je citirao: Nema saveta koji bi se mogao dati. Zbogom. Nesiguran a bogme i očajno nepouzdan ne jedino kad su u pitanju literature ostalih naših književnih centara, van Beograda, netačam jednako u posleratnom periodu i u analizi njegovih trenutaka kao i u doživljaju i interpretaciji naših predratnih raspi, Lukić ni manje ni više nego glatko tvrdi kako se Ljubica Đorđević jedina posle rata ozbiljno bavila socijalnom literaturom. Izgleda da je za njega svaka lektira, konkretna lektira neke rasprave pravo, jedinstveno otkriće i da se odmah trudi da to otkriće prenese svom čitaocu. Čest kvalifikativ u ovoj knjizi je simpatičan. Moramo priznati da čitava radota ispoljena u Savremenoj jugoslovenskoj literaturi (1945—1965) nije ni simpatična, ni dobrodošla u domen naših interesovanja, osim kao primer kako se ne sme i kako ni po koju cenu ne treba da se ulazi u složenu interpretaciju jugoslovenskih posleratnih književnosti. On tvrdi, uostalom odveć napamet, bez argumenata, kako su dva zbornika radova o Krleži (JAZU i Prosveta) situirani raspravama koje nekonkretno su i prepune strahopoštovanja prema Krleži. Što se pak tiče tekstova ove knjige, može se sa razlozima reći da su nekonkretni i sa strahopoštovanjem jedino prema vlastitim, ranije, u drugim knjigama ili publikacijama objavljenim tekstovima. Odveć je u njima podataka i pasusa koji se vrte oko živih matica naših posleratnih književnosti, ne razlikujući bitno od nebitnog, navodeći incidente u komisijama Saveza književnika Jugoslavije, zahteve urednika Dela da se u tom časopisu ne piše o njihovim knjigama i knjigama njihovih književnih prijatelja, itd. Na svim stranama, očevidno, bilansi nikakvi, obaveštenost iznenađujuće siromašna, stil ogoljen, kompozicija knjige javavno i neodrživo vezana jedino za zbitija na beogradskoj književnoj kaldrmi, na koju se onda kao aplikacija (uz pomoć famoznog itd.) projicira čitava struktura jugoslovenskog književnog života. Opsednut potrebom da ponavlja ne stavove o uzajamnosti naših literatura, već pre svega o njihovoj sličnosti, on na žalost nije bio opsednut zahtevom da to pokuša i da dokaže. U mlakoj, plitkoj vodi ove knjige i kada se časka, časka se na jedan ne-duhovit i nesimpatičan način. Niti je ovo studija, niti je raport jednog hroničara. Ovo je nimalo poletna improvizacija bez koje se može, bez koje se mora. Pišući, pre više od deset godina, povodom Matićeve Anine balske haljine kako su se Matić ispisali, Lukić očevidno nije mogao ni da sluti da će se ta odredba, potpuno neadekvatna za čist kontinuitet Matićevih intervencija koji se nastavljao i posle Lukićeve recenzije a bez sumnje trajao i pre njenog neodrživog tvđenja, sa neuporedivo više prava kao bank nadneti mađ sudbinu ove knjige a unekoliko i na sudbinu čitave njegove literature. Autor Razloga, te možda najtemperamentnije naše esejске posleratne knjige, ispisao je jednu knjigu ispod razine svojih najboljih stranica, i u isti mah, prenebragavajući i mehanički shvatajući preplet i složenost naših književnih centara i literatura, ispoljio tra-gičnu neostvarenost svojih zamisli. Jednostavno, Lukić su se ispisali i ispoljili svoju neostvarenost, a zna se, kako je i sam autor negda tvrdio, neostvarenost je smrt najnepravednija, najtragičnija.